

Rádlovo myšlení v *Útěše z filosofie*¹ [1992]

Věnováno Jiřímu Němci k šedesátinám

Když *Útěcha z filosofie* po válce v Čínu vyšla (Rádl ji napsal koncem roku 1941 a dokončil počátkem 1942)², bylo v tehdejších časopisech uveřejněno několik recenzí. Dr. Božena Komárková si tehdy v kritice postěžovala, že *Útěcha* je dokladem Rádlova pozdního a zjevně nemocí poznamenaného přechýlení k Aristotelovi, Tomášovi a snad vůbec ke katolicismu. Myslím, že to nebylo správné pochopení malé Rádlovy knížky. Komárková tehdy asi přehlédla, že Rádl na konci 3. kapitoly mluví nejen o tom, že Galileiho učení se neosvědčilo a že ztroskotalo, ale že staví Galileiho i Aristotela vedle sebe a nejen o prvním, ale o obou říká, že jejich učení je třeba „zrevidovat“. Rádl se pak pokouší v *Útěše* alespoň naznačit, jak si tu revizi představuje.

Patočka, o kterém jistě nikdo nebude na pochybách, že – vedle toho, že byl po celý život věrným žákem Husserlovým – byl asi největším platonikem a interpretem Platóna v celých dějinách českého myšlení, sám označil za platonika nejenom Masaryka, ale také Rádla. Byla by to docela pěkná diskuse, kdybychom chtěli tento aspekt blíže probrat. Navrhuji však, abychom zůstali u *Útěchy*. Je Rádl v *Útěše* spíše platonikem nebo aristotelikem? Rád bych na to hned alespoň stručně odpověděl. Rádl si bere něco Platóna, něco z Aristotela, ale reviduje v čemsi podstatném oba. A reviduje zejména Platóna tak, že později ovlivňuje samotného Patočku, jehož texty z období tzv. negativního platonismu jsou po mém soudu nemyslitelné bez inspirace Rádlovou *Útěchou*.

Co znamenají Rádlova slova, že „opouští biologické učení o buňkách a pletivech, o protoplazmě, o jádru buněčném i o tělískách mikroskopicky drobných, která objevili biologové“? Co to znamená v ústech muže, který se půl života zabýval biologií? Paní Rádlová nám po válce při jedné návštěvě, kdy jsme za ní zašli s květinami ve vzpomínce na jejího muže, řekla cosi neuvěřitelného: podle ní Rádl udělal největší chybu svého života, když nechal biologie a dal se na filosofii a „tu politiku“. Postavil se snad Rádl opravdu proti oné připravující se revoluci v biologii, jíž bylo odhalení nitrojaderných dějů v buňkách a význam RNA a DNA (ribonukleové a deoxyribonukleové kyseliny) pro chápání povahy genetických informací?

Na první pohled se zdá, že Rádlovi opravdu jde o jakýsi návrat. Sám to formuluje tak, že opouští metodu vysvětlovat růže z buněk, obratlovce z červů, člověka z opice a Boha z instinktů lidských. „Vracím se k metodě starověké a středověké a chci rozumět živým bytostem, a proto si vykládám žábu podle vzoru dokonalého obratlovce, opici podle míry člověka a lidi podle obrazu božího.“ Ale byli bychom špatnými čtenáři, kdybychom se prvním dojmem nechali přesvědčit. Rádl je hluboký myslitel, a takto jednoduše to přece ani nemohl mínit. Podívejme se pozorněji na závěr celé knížky.

Poslední, sedmá, velmi krátká kapitolka Rádlovy *Útěchy* má mnohem větší důležitost, než by se zprvu zdálo. Ukážu na obou „obrázcích idejí“, které tam Rádl uvádí, „vzpomínaje Platóna“, jak je třeba takový Rádlovův nenápadný text číst. Především je tu onen loupežník, pocházející z rodiny loupežnické, jemuž „náhle z ničeho nic napadne, že loupež je hanba a že by se měl oddat slušné práci“. Povšimněme si dobře: „z ničeho nic“. Nikdo nepřijde, aby mu to

¹ Předneseno 16. 4. 1992 na Vinohradech na kolokviu o *Útěše z filosofie*.

² Emanuel Rádl, 21. 12. 1873 – 12. 5. 1942.

řekl, není to vzpomínka na lepší časy, když byl ještě nevinným dítětem, nezkaženým mladíkem – vždyť pocházel z loupežnické rodiny a měl to „v krvi“. To, co mu napadlo, mu nezjevilo ani tělo, ani krev. Já tomu říkám „nepředemětná výzva“, jakých je každému z nás na každý den adresováno mnoho.

Nejdůležitější bod však teprve přijde. „Ostatně,“ píše Rádl, „snad mu ta myšlenka ani nepřišla, ale měla přijít. To byla idea.“ V Platónově pojetí jsou ideje pravá jsoucna, jsou to ty nejskutečnější skutečnosti, které jsou tím nejzákladněji jsoucím základem všeho, co jest v tomto světě, který je jen odleskem, jen stínem onoho pravého světa, světa idejí. Když tedy Rádl říká, že mu ta idea snad ani nenapadla, ale měla ho napadnout, a že to právě byla idea, uskutečňuje onu významnou revizi a reformu, která není jen revizí Platóna a platonismu, nýbrž také Aristotela a aristotelismu, neboť navzdory tomu, že Aristotelés kritizuje Platónovu nauku o ideách, jeho formy (MORFAI) se od nich po této stránce téměř neliší.

Rádlova revize antického pojetí idejí spočívá v tom, že ideám ponechává jejich význam a funkci, ale zbavuje je jejich povahy jsoucen, byť pravých. Idea je to, co nás má napadnout, ne teprve to, co už nás napadlo. Nápad nás napadá, to znamená „padá na nás“: nejsme to my, kteří si jej vymýšlíme. Odkud takový nápad přichází? Rádl to říká naprosto jasně: „z ničeho nic“. Jestliže opouští metodu výkladu vyššího a nižšího, tak ovšem tím spíš musí opouštět metodu výkladu nápadu z nějakých dřívějších zážitků, vlivů rodiny či společnosti, nebo dokonce z fyziologie, tedy z něčeho daného, co nápadu předcházelo. Idea sama není jsoucnem a není ani následkem nějakých stavů daných jsoucen.

Pro Platóna je idea čímsi daným, pevně usazeným, pozitivním. Pro Rádla „je“ čímsi, co vlastně ani není, ale co „má být“. To je opravdu skvostná myšlenka: nechat ideje pracovat a vládnout v tomto světě, ale zbavit je zatíženosti ze strany toho, co vyplývá ze jsoucnosti, z danosti, ze spjatosti s tělem. Opakem pozitivnosti je negativnost. Rádl odmítá pojetí idejí jako pozitivních jsoucen a navrhuje nové pojetí, totiž pojetí idejí jako „negativních jsoucen“, tedy nejsoucen (i když to takto nepojmenovává). A právě zde navazuje Patočka o několik let později se svým „negativním platonismem“.

Pochopitelně to má jisté konsekvence. Idea, která „má být“, ale „není“, se nemůže o žádnou svou jsoucnost opřít, nemůže se svou jsoucností nikterak bránit, je tedy dokonale bezbranná. Také Bůh (o kterém téměř o deset let dříve Rádl napsal, že vlastně není, ale „má být“) je „bytostí bezbrannou“ a působí ne silou a vnější mocí, ale skrze hodné lidi (rád bych upozornil, že podle Rádla Bůh působí nejen skrze proroky, skrze učedníky Ježíšovy, skrze evangelium a první křesťany, „a také skrze dnešní hodné lidi“, ale také – skrze filozofy a skrze zákonodárce). Tak působí a tak také vítězí – jako pravda, která vítězí, jen když se postaví bojovník za její práva. „Očekávat od Boha přímé zakročení v kterékoli věci je marné očekávání zázraku“.

A pak tu je onen druhý obrázek, kde se vypráví o krásných bílých ptácích. Tam najdeme druhou závažnou revizi a korekturu Platóna. Srovnajme tu jeho výklad s Platónovým výkladem o jeskyni, tj. s mýtem, který si Platón sám vymyslel, aby postihl něco, co nedovedl postihnout filozoficky. Ono světlo, které filozofa poté, co opustil temnou jeskyni, nejprve oslní, ale do kterého se on potom trvale dívá – zírání je řecky THEOREIN –, nic nedělá, filozofa neoslovuje, nic po něm nechce, nikam ho neposílá. Vráti-li se filozof do jeskyně, učiní tak buď z útrpnosti, a tedy z lidského soucitu, anebo je k tomu donucen obcí, která ho potřebuje jako nejlepšího možného vládce. Pravda – je-li to vskutku ona, která tak jasně svítí, až to

nepřipraveného oslní – není nakloněna ani lidem vůbec, ani filosofům. Je na nich, aby po ní toužili, aby ji milovali a snažili se k ní nějak došplhat. Tato láska nižšího k vyššímu, která je údajným zdrojem všeho lidského vzepětí a pokroku, se řecky nazývá ERÓS. Naproti tomu láska, kterou královna všech bílých ptáků cítí nejenom k těmto poddaným ptákům-idejím, ale k lidem, se sklání shora dolů, je to láska vyššího k nižšímu. A proto je zdrojem skutečné aktivity, neboť je sama v pohybu: královna ptáky hladí, vítá je, raduje se, že je vidí, ale posílá je zpět k lidem: „vždyť na zemi obstojíte; co by si lidé na zemi počali bez vás?“ To je jiná láska, to je AGAPÉ, latinsky caritas.

Rádl tedy skutečně podrobuje ono antické a středověké učení revizi a reformě, i když se k nim vrací (a v jistém smyslu se k nim budeme – byť kriticky – muset vracet ještě dlouho i my, neboť ani my nebudeme moci v tak důležitém bodě zůstat jen u narativních berlí). Bere si ze staré tradice to, co považuje za správné, ale neváže se starou předmětnou metafyzikou. Kdo dobře četl Dějiny filosofie, nemohl to v žádném případě přehlédnout. Tam přece ustavuje Rádl onen základní rozdíl mezi tím, co jest, a tím, co býti má, a protože si je vědom nebezpečí nesprávného pochopení, dodává: to, co býti má, je skutečnější, než to, co (jenom) jest. A právě na konci Dějin filosofie čteme, že to, co má být, je původcem toho, co jest. To je právě míněno jako revize celé dosavadní filosofické tradice evropského myšlení.

Rádl se tedy nevrací jen k Tomášovi a k Aristotelovi, ale také k Platónovi. Ale vrací se k nim nikoli tak, aby je jen nekriticky oprášil a pokusil se je oživit přesně v té podobě, jakou kdysi na sebe vzali, ale užívá jich svobodně jako pravý myslitel. Užívá jich tak, jako se Ježíš vztahoval k prorokům a k zákonu. Ne nadarmo na začátku jeho Dějin filosofie čteme Rádlova slova: „Na počátku každé nové filosofie stojí: Slyšeli jste, že říkáno bylo starým... Ale jáť pravím vám!“ A krátce potom jsou slavná Rádlova slova o tom, že „čím větší filosofie, tím více vyniká její základní účel: být programem pro reformu světa!“ Idea chce a má být uskutečněna, ale i ona sama (nejen její vždycky nedokonalé uskutečnění) nadále zůstává pod vládou „toho pravého“.